

המיתוס הגרמני - להרגיש כאומה של קורבנות: הצגה וייצוג של "הגרמנים כקורבן" בפולמוס החדש על בריחה וגירוש

משהגיעו הכוחות הראשונים של הצבא האדום לפרוסיה המזרחית, בשלהי אוקטובר 1944, החלו הוורמאכט ורשויות הרייך השלישי לפנות במאורגן את האוכלוסייה האזרחית באזור. פינוי מאורגן זה לווה בבריחה של אוכלוסייה גרמנית מאזורי הקרבות מערבה. בד בבד עם סילוקם של הכוחות הגרמניים משטחיהן של פולין וצ'כוסלובקיה והקמת הממשלים הלאומיים במדינות אלו, החלו גם פעולות גירוש ספונטאניות של אוכלוסייה גרמנית מתחומיהן. החלטת בעלות הברית בוועידת פוטסדאם, בקיץ 1945, על העברה מסודרת (orderly transfer) של האוכלוסייה הגרמנית שנתרה בפולין, צ'כוסלובקיה והונגריה, העניקה לתוכנית זו תוקף משפטי בינלאומי, ובעקבותיה החל גם כאן פינוי מאורגן של האוכלוסייה הגרמנית משטחים אלו. בעקבות כל התהליכים הללו נהפכו בין 7 ל-10 מיליוני גרמנים לפליטים, אשר הועברו לאזורי הכיבוש השונים של בעלות הברית בגרמניה ונקלטו בהם. שבועות מעטים בלבד לאחר כניעתה של גרמניה הקימו הפליטים מהשטחים הגרמניים במזרח אירופה ארגונים באזורי הכיבוש של בעלות הברית במערב גרמניה. בשנת 1946 אסרו בעלות הברית קיום ארגונים מסוג זה ופירקו אותם, מחשש שיביאו לידי התערורות מחודשת של מיליטריזם ולאומנות. עם תום הכיבוש הישיר של בעלות הברית והקמתה של הרפובליקה הפדרלית (גרמניה המערבית) בשנת 1949, התירה ממשלתה של הרפובליקה הפדרלית את הקמתם מחדש של ארגוני הפליטים, ואף את הקמתן של מפלגות פוליטיות שביקשו לייצג את אוכלוסיית הפליטים והמגורשים הגרמנים ממזרח אירופה. ארגונים אלו הגדירו עצמם כארגוני מגורשים (Vertriebene), ובהמשך כ"מגורשים מביתם" (Heimatvertriebene). בגרמניה המזרחית כונו הפליטים "מתיישבים חדשים" (Umsiedler), ובמשך כל שנות קיומה לא הותר לאוכלוסייה זו להתארגן בארגונים על פי מקום המוצא של חבריהם – לאנדסמנשפט (Landsmannschaft), כפי שעשו עמיתיהם במערב.

מזווית הראייה של מדעי החברה ומן הפרספקטיבה ההיסטורית, אפשר בהחלט לתהות על כך שאגודות אינטרסים כגון ארגוני פליטים אלו, שנוסדו בתגובה על אירועים שהתרחשו לפני יותר מחמישים שנה, עדיין רלוונטיות מבחינה חברתית ופוליטית (בשעה שהמפלגות הפוליטיות שייצגו חוגים אלו ברפובליקה הפדרלית עברו מן העולם כבר בראשית שנות השישים, הודות

להצלחה שנחלה מדיניות הקליטה והשילוב של הפליטים). שכן סביר היה לצפות שאחרי הקליטה וההשתלבות של הפליטים במערכת הכלכלית והחברתית בגרמניה המערבית, בשלהי שנות החמישים ובתחילת שנות השישים (תהליכים שלא התנהלו תמיד על מי מנחות), יאבדו אגודות המגורשים האמורות את משמעותן הישירה, ויחדלו מלהתקיים.¹ סביר מאוד להניח שכך אכן היה קורה לו היו אגודות המגורשים מוקמות אך ורק כדי לייצג את הצרכים החברתיים והכלכליים של מי שנאלץ לברוח ולהתיישב מחדש במקום אחר, בעקבות המשטר הנאצי ומלחמת העולם השנייה. על האזורים הגרמניים-לשעבר במזרח אירופה יכולים לספר כיום רק קומץ קשישים, כזיכרונות ילדות. בעתיד הקרוב יהיה לאזורים אלה, מבחינה פוליטית וחברתית, אותו מעמד כמו זה שיש להם זה מכבר מבחינה היסטורית וחוקית: הם יהיו פרק חתום בהיסטוריה הגרמנית.

ואולם כבר בשלב מוקדם לא ראו עצמן אגודות המגורשים בשום פנים ואופן רק כאגודות אינטרסים פנים-פוליטיים, שכל תכליתן לדאוג לצורכיהם החומריים והנפשיים של חבריהן.² נהפוך הוא, האגודות הללו פיתחו – כאלטרנטיבה למגמת השילוב שאותה עודדו הן בעלות הברית והן הרשויות בשתי המדינות הגרמניות שקמו ב-1949 – "מודל חשיבה של התארגנות פליטים ועקורים שמוצאם מאותו מקום" – הלאנדסמנשפט. על פי תפיסה זו, כל הפליטים והמתיישבים מחדש צריכים לחיות בפועל לא רק ב"מולדת החדשה" [כלומר ברפובליקה הפדרלית של גרמניה] שלהם, אלא להמשיך לחיות, ברוחם, במולדתם ה"ישנה" (היינו בשטחים הגרמניים במזרח אירופה) – כלומר להמשיך לראות בה חלק אינטגרלי מגרמניה שבבוא היום ישובו אליו. ההשתייכות לאגודה של פליטים ועקורים שמוצאם מאותו מקום, שבאה לידי ביטוי בזיקה ברורה לטריטוריה שממנה נעקרו וגורשו, היתה אמורה להטביע את חותמה על זהותם של האזרחים החדשים של גרמניה המערבית. כיוון שלא התכוונו לעסוק רק בזכר ימים עברו, אלא רצו להשיב את המצב הקודם על כנו מהר ככל האפשר, תירגמו אגודות המגורשים את תפיסת המולדת שלהם לדרישה בתחום מדיניות החוץ: הם תבעו לא רק להשיב את המגורשים והפליטים לשטחים שבהם התגוררו קודם לבריחתם/גירושם, אלא אף להחזיר את השטחים לשלטון גרמני. תביעה זו הוגדרה בארצות השכנות המזרח-אירופיות כרִוְנְשִׁיזִם (נקמנות) ובוודאי נתפסה שם כאיום פרובוקטיבי ותוקפני, מאחר שאימה באופן מהותי על שלמותן הטריטוריאלית ועל עצם קיומן. סיסמת ה"זכות על המולדת" (Die Recht auf die Heimat). הדגישה, בעבר וגם כיום, את ה"א הידוע (המולדת). לא מדובר, אם כן, בזכות

1. אגודות המגורשים הללו חולשות על רשת מסועפת של ארגונים פוליטיים ותרבותיים, אף שלא כל הפליטים והמגורשים היו או הינם חברים באחד מן הארגונים האלה. לדברי נציגי ארגון הגג, "Bund der Vertriebenen" (BdV) מונה הארגון כיום שני מיליון בני אדם; ייתכן שמספר זה מוגזם, אך מן הראוי להדגיש את הטענה שגם היום זוכות אגודות המגורשים לבסיס תמיכה ציבורי נרחב.
2. ראו על כך אצל זלצבורן: Samuel Salzborn, *Grenzenlose Heimat: Geschichte, Gegenwart und Zukunft der Vertriebenenverbände* (Berlin, 2000), pp. 52ff.

לחיות במקום שבו חי האדם, אלא בזכותו ל"מולדת" המצויה במקום קונקרטי, שנהפכה מאז 1945 למולדת של פולנים, רוסים, צ'כים ואחרים. הארגונים הללו המשיכו לדבוק במולדת הישנה אף שכבר מצאו מולדת חדשה בגרמניה המערבית, וחלקית גם בגרמניה המזרחית דאז, והשפיעו על עיצוב מדיניות החוץ של גרמניה המערבית שהתמקדה בדרישה לאומית ל"זכות על המולדת" (כלומר נחלות שנמצאו מעבר לגבולותיה הריבוניים בריבונות מדינות לאום זרות). למעשה, עד היום ממאנים הארגונים הללו להשלים עם המציאות הפוליטית שיצרו הסכמי פוטסדאם באירופה בקיץ 1945. כיום, השפעתן של אגודות המגורשים אמנם קטנה לאין שיעור ביחס להשפעתן לפני שלושים או ארבעים שנים – תקופה שבה עדיין היוו כוח אלקטורלי משמעותי במערכת בחירות בגרמניה המערבית, ומשום כך נודעה להם השפעה על המערכת הפוליטית ועל האסטרטגיה של המפלגות הפוליטיות במדינה זו. אלא שגם כיום מעלות אגודות המגורשים תביעות פוליטיות בתחומי מדיניות החוץ, ודרישותיהן – הנראות לא אחת אבסורדיות לחלוטין – נלקחות ברצינות. העמדות התובעניות שאותן מייצגות אגודות המגורשים משקפות גם את הבנתן העצמית כחיל חלוץ הצועד בראש הלאום הגרמני כולו, ולכאורה הן פועלות למען מדיניות חוץ גרמנית "בוטחת בעצמה" (מינוח מרומז לניהול מדיניות חוץ עצמאית הגמוניאלית באירופה, ולא תלות בארצות-הברית).

ההכרה הרשמית בכך שהאגודות משרתות אינטרסים לאומיים ולא פריטיקולריים באה לידי ביטוי, בין השאר, בתקציבים המשמעותיים שהן קיבלו ועדיין מקבלות דרך קבע מן הממשלות הפדרליות בגרמניה (תהא המפלגה השלטת אשר תהא). העובדה שהעמדות והתפיסות של אגודות המגורשים מוצאות גם כיום אוזן קשבת מעוגנת בפוליטיקה הגרמנית של תביעה לריבונות ולנורמליזציה, הזוכה לניסוח מחדש מאז המהפך במזרח-אירופה ב-1989/90. הגילויים המעשיים והפוליטיים של מדיניות זו הם "השטחה של העבר הנאצי" בתודעה הציבורית,³ וכן טשטוש אירועי הגירוש ההיסטוריים והוצאתם מהקשרם.

כל זה מתרחש בעידן שבו פריצה של טאבו נהפכת לתופעה רווחת בסדר היום ובה־בעת מדברים על העבר הנאצי בכל זמן ובכל מקום, בלי לדבר עליו באמת. שכן אם גרמניה משתדלת לתקן את התדמית הרווחת בעולם של "הגרמנים חסרי התקנה", השתדלות המתבטאת בין השאר בהכרזה שהגרמנים למדו את לקח ההיסטוריה, במחאות מילוליות כלפי הימין ובאמצעי הדיכוי שנוקטים נגד הבריונים הניאו-נאצים, שאינם אלא קצה קצהו של הקרחון – הרי שצריך להכיר סוף סוף בכך שגם הגרמנים היו קורבנות. גם הם סבלו בסופו של דבר מעולו של היטלר – דבר שחל בוודאי – וזאת ניתן לומר בביטחון – על יהודים ועל אחרים שנרדפו מסיבות גזעניות, על מתנגדים פוליטיים של הנאציזם וכן על אנשים שתיוגו כ"נחותים", אבל לא על הרוב המכריע של הגרמנים.⁴ הם, הגרמנים, סבלו בעיקר "אחרי

3. Gerd Wiegelt, *Die Zukunft der Vergangenheit: Konservativer Geschichtsdiskurs und kulturelle Hegemonie* (Koeln, 2001), p. 339.

4. Robert Gellately, *Backing Hitler: Consent and Coercion in Nazi Germany* (Oxford, השו: 1996).

היטלר", או נכון יותר, סבלו מ"תוצאות מעשיו של היטלר". ואכן, לפי סקרי דעת קהל שערכו היומון הגרמני **פּרנקפורטר אלגמיינה צייטונג** ב-23 באוקטובר 2003, והיומון הפולני **גאזטה ויבורצ'ה** (*Gazeta Wyborcza*) ב-21 באוקטובר 2003, יותר מ-90 אחוזים מן הגרמנים חושבים שהגרמנים הם קורבנותיה של מלחמת העולם השנייה.

מתברר אם כן שהטיעונים ההיסטוריים-פוליטיים של אגודות המגורשים מהווים חלק משיח ציבורי רחב יותר על תמונת ההיסטוריה הגרמנית בתקופת הנאציזם, שבעשרים השנה האחרונות ניהלו עליה הכוחות השמרניים והקיצוניים-ימניים מאבק עז. מטרתו של מאבק זה היתה ועודנה ה"נורמליזציה" של האופן שבו ההיסטוריה הגרמנית מוצגת. עמדה זו חותרת למעשה גם להתנערות ממגבלות ניהול מדיניות חוץ גרמנית הגמוניאלית, שאותן כפו על גרמניה המערבית בעלות הברית המערביות שתמכו בה, עם הקמתה בראשית המלחמה הקרה. גם בקרב חלק מהאליטות בגרמניה נתפסו מגבלות אלה כמחויבות מוסרית הנובעת מהעבר הנאצי. ואולם עתה, עם תום המלחמה הקרה, כאשר ניהול מדיניות חוץ גרמנית הגמוניאלית נהפכת שוב לאפשרית, חותרים מצדדיה השמרנים לשלול את מעמדו ההיסטורי הייחודי של הנאציזם – תוך שיבה לדפוסי החשיבה של תיאוריית הטוטאליטאריות של תקופת המלחמה הקרה (אשר גזרה גזרה שווה בין הנאציזם לקומוניזם) – ולשחרר את העבר הגרמני מהנטל המוסרי הרובץ עליו. בשיח ההיסטורי-פוליטי משלימות אגודות המגורשים דרך הנמקה זו רלטיביזציה פוליטית, היסטורית וחברתית של הנאציזם, והן עושות זאת באמצעות תזה בעלת חשיבות ניכרת לתמונת ההיסטוריה שלהן ולפוטנציאל הגליטימציה המשתמע ממנה. תזה זו מפרשת מחדש את יחסי הרוצח-קורבן (Täter-Opfer) באירופה בעת מלחמת העולם השנייה ולאחריה, במטרה להכשיר – מוסרית וגם היסטורית – את מה שהאגודות מבינות כאינטרסים הגמוניאליים גרמניים. בתוך כך, באמצעות "הבניה של קהילת קורבנות" גרמנית, הן מייחסות לגרמנים תפקיד סביל לחלוטין בהתרחשויות שהביאו לידי גירושם ממרכז אירופה.⁵ תכליתה של התזה הזו, שארגוני המגורשים משתמשים בה, איננה רק הענקת פרשנות היסטורית רביזיוניסטית לאירועי העבר. היא חותרת לממש עצמה באופן פוליטי או להכשיר את הופעתה העתידית של גרמניה כ"אומה בוטחת בעצמה", וזאת בהתאם לתביעתם – המונעת ממניע פוליטי ביסודו (השאיפה החד-צדדית לביטול גבולותיה המזרחיים של גרמניה, שנקבעו בהסכם פוטסדאם, ולהשבת השטחים שהארגונים רואים כשטחים גרמניים למדינה הגרמנית, היינו חזרה לגבולות הרייך הגרמני בשנת 1937, ובנוסף גם את חבל הסודטים).

אם בעבר עוררו אגודות המגורשים תשומת לב, שלילית ברובה, בעיקר כשהציגו את

2001); Daniel Jonah Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* (New York, 1996).

5. Hans-dieter Koenig, "Ein Neonazi in Auschwitz: Tiefenhermeneutische Rekonstruktion einer Filmsequenz aus Bonengels Beruf Neonazi und ihre Wirkung im kulturellen Klima der Postmoderne", in: Iden (ed.), *Sozialpsychologie des Rechtsextremismus* (Frankfurt a.M., 1998), p. 411.

דרישותיהן בצורה תוקפנית במיוחד, הרי בעבר הקרוב יותר הן התקדמו ובהתבטאויותיהן הרשמיות לתקשורת החלו להשתמש במילות מפתח חיוביות יותר ותוקפניות פחות. מאבקן על "הזכות למולדת" זוכה יותר ויותר לתימוכין היסטוריים-פוליטיים, שבסיס הלגיטימציה שלהם הינו, בלא ספק, הבריחה והגירוש, המוצגים כעוול וכפגיעה קשה בזכויות האדם הבסיסיות של המגורשים.

בעבר העלו אגודות המגורשים את הטיועונים הללו בצורה מאופקת למדי – בידיעה ברורה שתזות ודרישות כאלה עלולות להביא לידי אי נעימויות פוליטיות ודיפלומטיות ניכרות ביחסים עם המדינות המזרח-אירופיות. אולם כיום, בעקבות התרחבותן של האיחוד האירופי מזרחה וקבלתן של פולין והרפובליקה הצ'כית אל תוכו, נעשתה נימת ההתבטאויות שלהן חריפה יותר. גם הלגיטימציה של המדיניות שלהן אמורה כעת להיות מתועדת ומעוגנת במסמכים פומביים בבירת גרמניה; היא עתידה להיות מוצגת לראווה ב"מרכז נגד גירושים" ("Zentrum gegen Vertreibungen"), שאותו חותר ארגון הגג של אגודות המגורשים, הקרוי "ברית המגורשים" (BdV), להקים בברלין. נשיאת הארגון, חברת הפרלמנט הגרמני מטעם המפלגה הנוצרית-דמוקרטית, אריקה שטיינבך (Steinbach), אינה מסתירה את הציפיות של ארגונה מן המרכז הזה. ה"מרכז" של אגודות המגורשים עתיד לקום ב"קרבה היסטורית ומרחבית" לאנדרטה לזכר קורבנות השואה, והדגם שעומד לנגד עיניה לפרויקט יהיה המוזיאון לזכר השואה בושינגטון.⁶

לנוכח מספרם הרב של אתרי הזיכרון שכבר קיימים בגרמניה, ולנוכח המגוון התוכני שלהם – החל באתרי זיכרון לנופלים הגרמנים בקרב וכלה באתרי זיכרון לקורבנות הנאציזם⁷ – הרי במבט ראשון לא נראה כי מבחינה היסטורית-פוליטית נודעת חשיבות מיוחדת להקמתו של "מרכז נגד גירושים" כזה. יתרה מזו, ההתגייסות לפעולה נגד גירושים באשר הם, הבאה לידי ביטוי בעצם השימוש בצורת הרבים – גירושים – בשמו של ה"מרכז" המתוכנן, יוצרת את הרושם כאילו כל כוונתה להרים נס במחאה על חוסר האנושיות ועל הפשעים שבכל הגירושים, שהתבצעו ביבשת אירופה במאה ה-20, וכך להציע הכול, חוץ מאשר את אותו רביזיוניזם היסטורי שאגודות המגורשים מפיצות בדרך כלל בנוגע לנסיבות גירושם של הגרמנים ממזרח אירופה מתוקף הסכם פוטסדאם.⁸ המרכז האמור היה רשאי לנהוג כך אלמלא קדמו לגירוש הגרמנים הן המדיניות הנאצית כלפי המיעוטים הגרמניים במדינות אירופה המזרחית לפני

6. ראו על כך אצל: Dieter Wonka, "Vertriebene für Gedenkstätte neben Holocaust-Mahnmal", *Leipziger Volkszeitung*, 29 Mai 2000.

7. Marc Schwietring, "Konkretionen des Erinnerns: Der Wandel des Gedankens an Historischen Stätten der NS-Verbrechen", in: Michael Klundt u.a., *Erinnern, Verdragen, Vergessen: Geschichtspolitische Wege ins 21. Jahrhundert* (Giessen, 2003), pp. 137ff.

8. Samuel Salzborn, *Grenzenlose Heimat: Geschichte, Gegenwart und Zukunft der Vertriebenenverbaende*, pp. 131ff.

פרוץ המלחמה,⁹ והן מדיניות הכיבוש וההשמדה הנאצית במדינות אלו לאחר פרוץ המלחמה, ולו היה הגירוש מנותק מיחס סיבתי לכל אלו.

אלא שבפועל, כוונתם המוסווית של היוזמים היא לחולל מהפך רדיקלי בהצגת יחסי הקורבן-פושע בתקופת מלחמת העולם השנייה. על כך מעידה בין השאר הערתה של אריקה שטיינבך, כי אגודות המגורשים מחפשות את "הקרבה ההיסטורית" לרצח ההמונים שביצעו הגרמנים ביהודי אירופה, וליתר דיוק את הקרבה למעמד הקורבן של אלה האחרונים. מבחינת השיח, רצונן של אגודות המגורשים למקם את אתר הזיכרון שלהן לגירוש בקרבה פיסית לאנדרטה לזכר קורבנות השואה במרכז ברלין, מקושר במישרין לטענתן בדבר הדמיון הקיים, לכאורה, בין גירוש הגרמנים מהמזרח לבין רצח ההמונים שביצעו הגרמנים ביהודי אירופה. אגודות המגורשים מצהירות, כמי שמייצגות את הגרמנים כולם, שהגרמנים עצמם היו קורבנות וכי מבחינה היסטורית הם נמצאים באותה דרגה כמו היהודים הנרצחים. שטיינבך מנסחת זאת כך:

הנושאים "יהודים" ו"מגורשים" משלימים זה את זה באורח בסיסי. כאן, כמו שם, הטירוף הגזעני הבהמי הזה צריך גם הוא להיות נושא במרכז שלנו.⁹

בטענה זו מתחברת שטיינבך לאידיאולוגיה של אגודות המגורשים, שהתגבשה מיד אחרי המלחמה. אידיאולוגיה זו, המתבססת על פרשנות היסטורית-רביזיוניסטית בלתי מתקבלת על הדעת, רואה את המגורשים הגרמנים אחרי המלחמה כקורבנות הנאציזם "שנפגעו בצורה הקשה ביותר". כך, לפחות, מופיעים הדברים ב"מגילה של הגרמנים המגורשים ממולדתם" (Charta der deutschen Heimatvertriebenen), מסמך שראה אור בשטוטגרט, ב-5 באוגוסט 1950.¹⁰ אגודות המגורשים חוזרות ומצהירות שהפגינו גדולה אנושית בהצהרה הפוליטית הכי חשובה שלהן עד כה, משום שהצהירו כי הן מוותרות על "נקם ושילם": (Wir Heimatvertriebenen verzichten auf Rache und Vergeltung).

למעשה מכיל מסמך זה עדויות המסייגות את אשמתה של גרמניה במלחמה, שכן נציגי המגורשים הכריזו: "מתוך מודעות ל-Volkstum¹¹ הגרמני שלהם ולהשתייכותם לחוג התרבות הנוצרי-מערבי", כי "הפרדתו של אדם בכוח ממולדתו" משולה ל"הריגתו הרוחנית", ובעניין זה "עמי העולם [...] צריכים, מכוח חלקם באחריות לגורל המגורשים ממולדתם ולסבלם, לראות בהם את אלה שנפגעו הכי קשה". באחרונה הרבו במיוחד לצטט – לצד קטע

9. מצוטט לפי: Wonka, "Vertriebene für Gedenkstätte neben Holocaust-Mahnmal".

10. <http://www.bund-der-vertriebenen.de/derbdv/charta-en.php3>

11. Volkstum – מונח שצמח בחוגים הפולקיסטים, שבא לבטא את האחדות המיסטית של עם, תרבותו, שפתו ומולדתו – המתרגם.

זה – את ההכרזה הכלולה במגילה בדבר "ויתור על נקם ושילם". בסתיו 2000, במלאת יובל לפרסום המסמך, העיר על כך רלף הסופר ג'ורדנו (Giordano), בעיתון היהודי **אלגמינה יודישה ווכנצייטונג**, כי:

מכל הפטאלי במגילה הזאת, משפט המפתח הזה, המדבר באמונה שלמה על רוחב־לב ומחילה, הוא הפטאלי ביותר. הוא הופך את הקורבנות של התוקפנות הגרמנית לאשמים, ואילו את התוקפנים הוא הופך ליראי השמים של ההיסטוריה!¹²

אין כל ספק בדבר: ליומרה זו כוונות רציניות לחלוטין, שג'ורדנו הבין אותן לאשורן. אפשר ללמוד זאת, בין היתר, מן "הצהרה על המגילה של הגרמנים המגורשים ממולדתם", מסמך שהתפרסם ב-1960 לרגל העשור לפרסום המגילה, על "המצוקה הרוחנית-מוסרית של אותה תקופה מאז 1945" – כלומר **אחרי** הדיקטטורה הנאציונל-סוציאליסטית.

פרשנות זו של ההיסטוריה, המוצאת את ביטויה לא רק ב"מגילה של הגרמנים המגורשים ממולדתם" וב"הצהרה על המגילה של הגרמנים המגורשים ממולדתם", אלא גם בהצהרות בעניין "המרכז נגד גירושים" המתוכנן, מעוותת לחלוטין את המציאות ההיסטורית, שכן יישובם מחדש של הגרמנים התרחש בעקבות הנאציזם והרצח ההמוני של יהודי אירופה. הוא נקבע בוועידת פוטסדאם, ועידה שהחלטותיה תקפות עד עצם היום הזה (בסעיף XIII), בתגובה על המדיניות הנאצית כלפי המיעוטים הגרמניים במזרח אירופה ועל השלכותיה (פירוק מדינות הלאום הצ'כית והפולנית), והוא מחייב על פי החוק הבינלאומי.¹³ גם הביטוי "טירוף גזעני", שבו השתמשה נשיאת ארגון המגורשים, אריקה שטיינבך, כדי לתאר את יישובם מחדש של גרמנים, לחלוטין איננו במקומו, שכן החלטה זו של בעלות הברית לא נבעה כלל מסיבות גזעניות, אלא מטעמים אנטי-נאציים. כל תכליתה היתה לצמצם את הפוטנציאל לסכסוכים אתניים עתידיים במרכז אירופה ובמזרחה, שכן המיעוטים הגרמניים במזרח אירופה (קרי חלק גדול מן המגורשים שלאחר המלחמה) הם אשר עוררו סכסוכים חברתיים ופוליטיים בתקופת שלטונו של המשטר הנאצי, ובכך נטלו חלק פעיל במדיניות הגרמניזציה וההשמדה הנאצית.

12. Ralph Giordano, *Allgemeine Jüdischen Wochenzeitung* (31.8.2000).

13. על פי החוק הבינלאומי, תקפותו של הסכם פוטסדאם אינה שנויה במחלוקת ובעלות הברית חזרו ואישרו אותו בשנים האחרונות. העמדה של גרמניה הפדרלית – ולא רק זו של ארגונים רביזיוניסטיים כמו אגודות המגורשים – מטילה בכל זאת ספק בתקפותו. כך עשה, למשל, בשנות התשעים שר החוץ בממשלה השמרנית-ליברלית (FDP), קלאוס קינקל (Kinkel), ועד היום אין הכרה חד-משמעית של ממשלה גרמנית בהסכם פוטסדאם. גם אם תוכזז הכרה כזו לא תהיה לה חשיבות מבחינת החוק הבינלאומי (זאת משום שכפי שכבר נאמר, הסכם פוטסדאם תקף על פי החוק הבינלאומי), אבל ברמה הסמלית יש בה צורך, כדי להראות שההצהרות הוורבליות על חקר העבר אינן סתם הצהרות דו-משמעיות, מס־שפתיים היסטורי-פוליטי ותו לא.

אסטרטגיה זו, של ערעור היציבות הלאומית – בעיקר בצ'כוסלובקיה – שימשה את מדיניות החוץ הנאצית, לפחות כל עוד לא העלתה גרמניה הנאצית את האינטרסים שלה על המסלול הצבאי. המדיניות ה"פולקיסטית" של הנאצים – אשר היא שניצבת בשורש ההתפתחויות שהביאו לידי גירוש הגרמנים ממזרח אירופה בהסכם פוטסדאם – היתה ההיבט המרכזי בה"א היידוע בהכנתה של מדיניות הכיבוש וההכחדה הגרמנית ובמימושה. יתרה מזו, מחקרים חדשים ביותר בתחום ההיסטוריה החברתית מלמדים גם על קשר מבני בין המדיניות ה"פולקיסטית" (Volkstum) כלפי המיעוטים במזרח אירופה לבין הרצח ההמוני של יהודי אירופה.¹⁴ הדוגמה המובהקת לכך היא שיתוף הפעולה של קונרד הנליין (Henlein), מנהיגם של הגרמנים הסודטים, ואנשיו עם המדיניות הנאצית כלפי הדמוקרטיה הצ'כוסלובקית, שזכה בתמיכת הרוב המכריע של הגרמנים מחבל הסודטים.

הדוגמה של צ'כוסלובקיה

העילה למחאה, ואחר כך למאבק של הגרמנים הסודטים ברפובליקה הצ'כוסלובקית, היו הגבולות שנקבעו כבר בהסכמי השלום שלאחר מלחמת העולם הראשונה, ואשר מנעו ואסרו הקמת מדינה פאן-גרמנית גדולה. בממלכה ההבסבורגית בא המיעוט הגרמני (הגרמנים הסודטים), שחי ברובו בצפון צ'כוסלובקיה, ממעמד פוליטי-חברתי מועדף, קיים קשרי כלכלה הדוקים עם אוסטריה וגרמניה, וחשש להפסיד את היתרונות האלה. ואולם לטענות על דיכוי שיטתי של הגרמנים הסודטים בצ'כוסלובקיה ה"רב-לאומית" לא היה כל בסיס; שני הדברים שעליהם נדרשו הגרמנים הסודטים לוותר במדינה הצ'כוסלובקית היו המעמד החברתי המועדף שניתן להם בקיסרות ההבסבורגית ודרישתם להיות חלק מההנהגה הפוליטית: בעקבות הצמצום של המינהל הציבורי המנופח ירד חלקם של עובדי המדינה הגרמנים אל מתחת לשיעורם היחסי באוכלוסייה. עם זאת, לרוב המכריע של הגרמנים היתה האפשרות להמשיך ולנהל את הבריורקטיה שלהם בשפת אמם. גם הפליה חברתית או כלכלית מכוונת לא היתה – דווקא למיעוט הגרמני ניתנה האפשרות להמשיך ולטפח את מערכת החינוך וההשכלה המפותחת שלו, את מוסדות התרבות ואת הקשת הרחבה של עיתונות בשפה הגרמנית, שזכו בתקופת הרפובליקה הראשונה לסיוע נדיב יחסית של המדינה. ואף-על-פי כן לא נדמו לחלוטין טענותיו של המיעוט הגרמני על המגבלות שהטילה עליו המדינה הצ'כוסלובקית.¹⁵ כבר אז

14. Ingo Haar, "Deutsche 'Ostforschung' und Antisemitismus" in: *Zeitschrift fuer Geschichtswissenschaft*, 6 (2000), pp. 485ff.; Isabel Heinemann, "Rasse, Siedlung, deutsches Blut": *Das Rasse – und Siedlungshauptamt der SS und die Rassenpolitische Neuordnung Europas* (Goettingen, 2003); Jan Pauer, "Moralisch-politischer Dissens in den deutsch-tschechischen Beziehungen", *WeltTrend*, 19 (1998); Jan Pauer, "Das geringere Leid: Zur Umsiedlung der Sudetendeutschen gab es keine Alternative", *Sueddeutsche Zeitung*, 5 Juni 2002.

עמד המניע הלאומי במפורש ביסוד מאבקם של הגרמנים הסודטים, ששאפו לספח את חבל הסודטים לרייך הגרמני. מאבק זה עמד בסתירה לשאיפות האנטי-פיאודליות, הלאומיות-מדיניות והאמנציפטוריות של הצ'כים, שהביאו לידי ייסודה של צ'כוסלובקיה. בביוגרפיה שראתה אור בשנת 1938 על קונרד הנליין, מתאר רודולף יאן (Jahn) את תהליך התהוותה של "הקהילה הלאומית הגרמנית-סודטית" במונחים האלה:

כיוון שלרשותם של הגרמנים-הסודטים לא עמדו כל אמצעי כוח ליצירת האחדות הלאומית, היה ברור מלכתחילה שהסדר הלאומי החדש יהיה בתחילתו עניין של חינוך: חינוך למודעות לאומית ולקהילה לאומית, לרצון פוליטי חזק ולנכונות להתגוננות.¹⁶

בסוף מארס 1938 הורה היטלר להנליין להציב למדינה הצ'כוסלובקית דרישות בלתי מתקבלות על הדעת, שיאפשרו לו להנהיג את "הסדר הלאומי החדש": "אנחנו צריכים, אם כן, להציג דרישות שהם לעולם לא יוכלו לבצען לשביעות רצוננו". מטרתה של "מפלגת הגרמנים הסודטים" הפשיסטיים (SdP) היתה לדאוג שהמתחים ב"חבל הסודטים" לא ידעכו, ובכך להבהיר שרק סיפוח החבל לגרמניה יביא שקט לאזור. באפריל 1938, בשמונה הדרישות שפירטה ב"תוכנית קרלסבאד" (Karlsbader Programm), הצליחה מפלגה זו לבצע את מהלך השחמט הזה, שאותו מתאר יאן כך:

שמונה הנקודות הוסו כדרישה לאוטונומיה, אבל מימושן היה משיג למעשה משהו המקביל לאיחוד עם גרמניה. שמונה הנקודות דרשו זכות לפולקזים גרמני ו"להשקפת עולם גרמנית". לא היה ספק למה הכוונה ב"השקפת עולם גרמנית". התוכנית הוכנה בתחום: היא לא היתה קבילה מבחינת הצ'כים, אבל כוונתה היתה ברורה לגמרי לכל גרמני-סודטי שהיה מוכן לקרוא בין השורות.¹⁷

ב-30 במאי 1938 אמנם הצהיר היטלר ש"החלטתו הנחרצת" היא "לחסל בטווח הזמן

15. Gemeinsame deutsch-tschechische Historikerkommission (ed.), *Konfliktgemeinschaft, Katastrophe, Entspannung: Skizze einer Darstellung der deutsch-tschechische Geschichte seit dem 19. Jahrhundert* (München, 1996), p. 25.

16. Rudolf Jahn, Konrad Henlein, *Leben und Werk des Turnführers* (Karlsbad-Drahowitz-Leipzig, 1938), p. 49.

17. Ronald M. Smelser, *Das Sudetenproblem und das Dritte Reich 1933-1938* (München-Wien, 1980), p. 189.

הקרוב בפעולה צבאית" את צ'כוסלובקיה, אך במקום הכיבוש הצבאי שעליו דובר נאכף על צ'כוסלובקיה "תהליך פירוק כימי" – כפי שכינה זאת מזכיר המדינה במשרד החוץ הגרמני, ארנסט פון וייצקר (von Weizsaecker). האוכלוסייה הגרמנית-סודטית היוותה את הבסיס לתהליך הפירוק הזה: בבחירות המקומיות בצ'כוסלובקיה, בקיץ 1938, הצליחה המפלגה הגרמנית-סודטית להשיג יותר מ-90 אחוזים מן הקולות בכמה קהילות. הגרמנים הסודטים נהרו אל התנועה הפשיסטית של הנליין; כמעט כל אדם שני מביניהם היה חבר בה.

כיוון שהגרמנים הסודטים המשיכו ללבות את המהומות והתעמולה הגרמנית הציגה את מעשיהם כפעולות הגנה עצמית שהנאצים לא נטלו בהן חלק, הצליח היטלר, בתמיכת מוסוליני, להעביר את "הסכם מינכן" בוועידת ארבע המעצמות, במינכן ב-29 וב-30 בספטמבר 1938. הסכם זה העניק תוקף משפטי בינלאומי לתביעתו של היטלר לסיפוח חבל הסודטים לגרמניה. כעת כבר "לא היה מדובר עוד כלל וכלל בהפרת חוקי ההגנה על מיעוטים או בזכות ההגדרה העצמית של הגרמנים הסודטים; כעת היה מדובר בהבסתה של צ'כוסלובקיה".¹⁸ חלק גדול מן האוכלוסייה הלא-גרמנית גורש מן השטחים שסופחו לגרמניה; רבים מהם נרצחו, ואת האחוזות שהופקעו מידי האיכרים היהודים והצ'כים קיבלו גרמנים מבסרביה ומדוברג'ה (אזור הערבות שבין הדנובה לחוף הים השחור).

בבחירות המשלימות לרייכסטאג (בחבל הסודטים המסופח לרייך השלימו בחירות אלו את ה"בחירות" שנערכו בגרמניה כבר קודם לכן), שהתקיימו בסוף 1938, ואשר קרוב ל-100 אחוז מן הגרמנים הסודטים השתתפו בהן, הצביעו יותר מ-98 אחוזים מהם למפלגה הנאצית. כעת כבר היה מאוחר מדי למחות על כך שהבחירות לא היו "חופשיות". בבדיקה היסטורית משווה פולקר צימרמן את הקולות של "הגרמנים הסודטים" לאלה של הצ'כים, ומסתבר כי האחרונים נטו יותר מן הראשונים להצביע נגד רשימת האחדות (של הנליין והנאצים).¹⁹ בצד הצ'כי היו אמנם "רק" 16.5 אחוזים שהצביעו נגד ו-2.5 אחוזים של קולות פסולים, אבל הם היו 93 אחוזים מכל מי שהצביעו נגד, ו-68 אחוזים מכל הקולות הפסולים. בהתאם לכך, מבחינת החברות במפלגה הנאצית וביחס לגודל אוכלוסייתו, עמד מחוז הרייך סודטנלנד גם בראש כל מחוזות המפלגה ברייך הגרמני. לפיכך לא מפליא שיש מקום לדבר על "חיל החלוצ הסודטי-גרמני, נושא דגל המאבק הפולקיסטי".²⁰

אחרי ריסוקו של מה שכונה שארית-צ'כיה, ב-16 במארס 1939, נענתה כל פעולת התנגדות

18. Rudolf Jaworski, "Die Sudetendeutschen als Minderheit in der Tschechoslowakei 1918-1938", in: Wolfgang Benz (ed.), *Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten: Ursachen, Ereignisse, Folgen* (Frankfurt a.M., 1996), p. 43.

19. Volker Zimmermann, *Die Sudetendeutschen im NS-staat: Politik und Stimmung der Bevölkerung im Reichsgau Sudetenland (1938-1945)* (Essen, 1999), pp. 114f.

20. שם, עמ' 290.

למשטר הנאצי – כגון חיסול ראש הפרוטקטורט ריינהרד היידריך (Heydrich), "התליין מפראג"²¹ – בתגובה מוחצת של טרור. דוגמה לכך היא הריסתו של הכפר הצ'כי לדיצה (Lidice); כל התושבים הגברים בני 16 ומעלה הומתו, ומי מהנשים ששרדו את הטבח נשלחו למחנה הריכוז ראוונסברוק (Ravensbrueck) או לכלא. רוב הילדים שנותרו בחיים נלקחו אף הם.

בכך לא תמו תוכניותיהם של הגרמנים לאוכלוסייה הצ'כית. בהקשר זה הודיע היטלר כי: "נגלה את הצ'כים והבוהמים לסיביריה או לשטחי ווהלין, נקצה להם שמורות במדינות החדשות של הפדרציה הגרמנית. הצ'כים חייבים לצאת ממרכז אירופה". קרל הרמן פרנק (Frank), סגנו של הגאולייטר הנליין ושל היידריך, שניצב בראש הפרוטקטורט של בוהמיה ומורביה, הסביר באפריל 1944, לרגל אספה של בכירים במפלגה הנאצית של מחוז סודטנלנד בקרלובה סטודנקה (Karlova Studanka) כי: "היעד ארוך הטווח של המדיניות הנאצית של הרייך בבוהמיה ובמורביה חייב להתמקד בהעברת הקרקע לאנשים שדוגלים בפולקזים הגרמני וברעיון הרייך [...] לצורך זה אפשר לפעול על פי שלושה קווי יסוד: (1) הסבת הלאום של מי שמתאימים מבחינה גזעית, כלומר הצ'כים הרצויים לנו מבחינת הדם הזורם בעורקיה; (2) הגליה של צ'כים שאינם ניתנים לקליטה מבחינה גזעית ושל כל היסודות ההרסניים של שכבת האינטליגנציה העוינת לרייך; (3) יישובם מחדש של השטחים שהתפנו בדם גרמני טרי".²²

בניסיון של אגודות המגורשים הגרמניות להציג את עצמן כיום באופן קולקטיבי, באמצעות "מרכז נגד גירושים", כקורבנות של מדיניות אתנית, יש אפוא "שכחה" או הכחשה של המציאות המתבררת מתוך העבודות הללו, היינו שהנאצים והמיעוטים הגרמניים נקטו מדיניות פולקיסטית ואנטישמית. המניע ביסוד החלטתן של בעלות הברית והמדינות התומכות בהן לעקור את המיעוטים הגרמניים ממקומם, היה אפוא, על פי ההבנה של אותה תקופה, אנטי-נאצי ולא אתני. גם את זאת ניתן להבהיר בצורה הטובה ביותר בעזרת הדוגמה של צ'כוסלובקיה.

הצווים הנשיאותיים, שהוציא הנשיא הצ'כוסלובקי אדוארד בנש (Benes) ממקום גלותו בלונדון, מעוררים בשנים האחרונות ויכוח נוקב באירופה. הימין הגרמני משתמש בהם כטיעון נגדי לטענת האשמה הקיבוצית של הגרמנים בפשעי הנאציזם, שבעלות הברית והמדינות התומכות בהן העלו כביכול נגד הגרמנים כולם. ואולם בחינתם של צווים אלו, שאותם ניסח בנש בשנים 1940-1945, מלמדת על אופיים האנטי-נאצי ומראה כי אין בהם הענשה קולקטיבית של הגרמנים. הצווים קובעים כי יש להעניש את הפושעים הנאצים ולהחרים את רכושם. צו מספר 2, מאוגוסט 1945 (מספר 33 בספרור הכולל של הצווים הנשיאותיים) אמנם שולל את

21. Miroslav Ivanov, *Der Henker von Prag: Das Attentat auf Heydrich* (Berlin, 1993).

22. Georg Herde, "Ziel der Henlein-Faschisten: Liquidierung von Volk und Staat der Tschechen", *Neue Kommentare* 18 (1975), Issue 7/8, pp.10f.

האזרחות הצ'כוסלובקית מן הגרמנים, אך פוטר במפורש את האנשים שנאבקו למען שחרור צ'כוסלובקיה או פעלו בדרך אחרת נגד הפשיזם. ההיסטוריון האנס האוטמן (Hautmann) מליניץ (Linz) הצביע, בהקשר זה, על כך שיש לדחות את הטענה המושמעת שוב ושוב כי הצווים מענישים את הגרמנים בעונש קיבוצי, גם משום ש-500,000 גרמנים לא נאלצו למעשה לעזוב את צ'כוסלובקיה במסגרת יישום הגירוש שנקבע בהסכם פוטסדאם בקיץ 1945; כלומר כ-15 אחוזים מהגרמנים הסודטים הורשו להישאר בצ'כוסלובקיה. יהיה אבסורד להניח שכל הציבור הגרמני הזה, שהורשה להישאר, כולל אך ורק לוחמי התנגדות אנטי-פשיסטים. כנראה מדובר בגרמנים שהצליחו להוכיח לרשויות כי לא היו נאצים – בניגוד ל-85 האחוזים הנותרים, שלא עשו זאת או שלא יכלו לעשות זאת, אם משום שנמנו עם 750,000 האנשים שנעקרו כבר בין מאי לאוגוסט 1945 ב"גירושים פרועים", ואם משום שהיו "מודעים לחוסר הסיכוי שלהם להוכיח שלא היו מעורבים בפשעי המשטר הנאצי, או שלא הפיקו ממנו תועלת".²³

הזוועות שהתרחשו במהלך הגירוש, שבלי ספק יש לשפוט אותן מן הבחינה המוסרית, אין בהן, אם כן, כדי לשנות את האופי ההיסטורי הלגיטימי והחוקי ביסודו של היישוב מחדש. הצהרתה של שטיינבך – שהיומון **פּרנקפורטר רונדשאו** (*Frankfurter Rundschau*) הוציא לה ב-12 בדצמבר 1998 כרטיס אדום סמלי של "הרחקה אינטלקטואלית" על כך שהשוותה את השמדת היהודים ליישוב מחדש של הגרמנים – כי "הנושאים היהודיים" וסוגיית ה"מגורשים" "משלימים זה את זה", איננה רק עיוות היסטורי. "המרכז נגד גירושים" אמור לעלות קרוב ל-82 מיליון יורו, ואילו אנדרטת השואה עלתה רק 25.5 מיליון יורו.²⁴ במקום ליצור הקשר היסטורי חדש לגירוש הגרמנים, היה ה"מרכז נגד גירושים" צריך בעצם לתת ביטוי מצד אחד דווקא להקשרים הסיבתיים של המדיניות הפולקיסטית ומדיניות ההכחדה הנאציות, ומצד אחר לבריחה ולגירוש של גרמנים. להשלמת התמונה יש לציין כאן שאנדרטת השואה עוררה במשך זמן רב ויכוח נוקב בגרמניה; מדינאים גרמנים, כמו גם חלק גדול מן הציבור, יצאו נגד הנצחת "האשמה הגרמנית" באנדרטה שכזו.

התומכים ב"מרכז נגד גירושים" המתוכנן, נאבקים בביקורת הנמתחת עליו בקרב הציבור הגרמני על ידי כך שהם מניחים את המוסר על כפות המאזניים, וטענה זו פועלת בלי ספק לטובתם. האפקט של הרטוריקה שהם מפעילים, המדגישה את סבלם של הגרמנים, ברור: מי לא יזדעזע למראה צילומים איומים, המציגים אנשים נמלטים? ואצל מי צילומים כאלה

23. Hans Hautmann, "Ueber einige Hintergruende der Auseinandersetzung um die Benes-Dekrete", in: Peter Gstettner u.a.: *Die Mühen der Erinnerung: Nachhaltiges Lernen durch Aufarbeiten der "dunklen Vergangenheit"* (Vol. 2, Wien, 2002), p. 103.

24. Samuel Salzborn, "Ein neuer deutscher Opferdiskurs: Zur Bedeutung der Vertriebenenverbände und ihrer Anliegen fuer politische Debatten der Gegenwart", in: Christoph Butterwegge u.a., *Themen der Rechten – Themen der Mitte: Zuwanderung, demografischer Wandel und Nationalbewusstsein* (Opladen, 2000), p. 151.

אינם מעוררים רגשות של זעזוע מוסרי? אלא שהקוד הפוליטי אינו חופף לזה המוסרי; היטיב לבטא זאת הסופר והמשורר הנס מגנוס אנצנסברגר (Enzensberger).²⁵ חשיבותה של קביעה זו נעוצה בכך שבמחלוקת על "המרכז נגד גירושים" אי אפשר להתמודד פוליטית עם טיעונים היסטוריים תוך שימוש בעמדות רגשיות, שכן העמדתן של הבריחה והגירוש רק על מעשי אלימות, שהתרחשו בשוליהן, משרתת את העתקתה של האחריות ההיסטורית-פוליטית לגירוש מן הגרמנים עצמם אל מעצמות בעלות הברית והמדינות התומכות. בה-בעת היא מציגה הפשטה של המצב המוחשי-היסטורי (אחרי המלחמה), וכן של אינטרסים פוליטיים שהם בסיסו של המצב הזה:

אין שום דרך להימנע מלהכיר בכך שב-1945 לא כיבדה אירופה כולה את זכויות האדם, שהועלו על הכתב רק באמנה לזכויות האדם ב-4 בנובמבר 1950. האם יש צורך להזכיר שאירופה היתה מובסת, הרוסה על ידי מלחמה ש"הנהירה למזרח" של הגרמנים היא שחוללה אותה, וכי גרמניה של היטלר היא האחראית העיקרית ל"אובדנם של מחוזות המזרח" ולסבל שנגרם למגורשים אחרי המפלה?²⁶

הבעיה העיקרית היא שאם אכן יוקם בגרמניה, ימשיך ה"מרכז נגד גירושים" לעקור את העבר מן ההקשרים ההיסטוריים שלו, ימחק מן הזיכרון הקולקטיבי את נסיבות ההקשר הכרונולוגי, ויותר מזה, את ההקשר הסיבתי בין המדיניות הפולקיסטית ומדיניות ההשמדה הנאצית לבין הבריחה והגירוש של גרמנים. לתמורה הזו תהיה חשיבות גדולה ביותר מאחר ש"הזיכרון הקיבוצי" – במונחי של מוריס האלבוואקס – הוא יצירה חברתית.²⁷ הפרט "נעזר" בזיכרון הקיבוצי כשהוא מעלה את זיכרונותיו, שכן כל הפרטים שבהם נזכר אדם (אנשים, מקומות, זמנים) נקבעים במישור החברתי; לפיכך, לא ייתכן כלל זיכרון של הפרט בלי הזיכרון הקיבוצי. בזיכרון העל-אישי, הקיבוצי הזה, משמרות חברות את תמונת העבר שלהן; הניסיון למחוק את זכר ההקשר הסיבתי שבין השואה לבין גירושי הגרמנים שאירעו בעקבותיה, חותר לחולל תמורה בזיכרון הקיבוצי הגרמני ובכך להטביע על הזיכרון הקיבוצי של הנאציזם בגרמניה חותם של ראייה היסטורית-רביזיוניסטית פונדמנטלית.

המטרה של אגודות המגורשים אינה משקפת אפוא מבט ריאליסטי התואם את העבר מן הבחינה ההיסטורית, אלא מתן הכשר לראיית הבריחה והגירוש כעוול קיבוצי, המשחרר את

25. Hans Magnus Enzensberger, "Blinder Frieden", *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 15 April 2003.

26. Jacque Rupnik, "Das andere Mitteleuropa: Die neuen Populismen und die Politik mit der Vergangenheit", in: *Transit: Europäische Revue*, 23 (2002), p. 123.

27. ראו: Maurice Halbwachs, *Les cadres sociaux de la memoire* (Paris, 1925).

הצד הגרמני מכל אחריות אישית ורגש אשמה. כבר אמר בזמנו הסוציולוג תיאודור אדורנו בספרו הנודע *Minima Moralia*: "בהצגה המופשטת של העוול האוניברסלי נעלמת כל אחריות קונקרטיית".²⁸

הבעיה אינה רק הטיפול בנושא של בריחה וגירוש כשלעצמו והמאמץ להגיע לשיטה ולפרשנות ראויות, גם האופן שבו מתרחשת ההתמודדות הזו עם העבר מעורר ביקורת. כאן יש להסכים עם סגנית נשיא הבונדסטאג הגרמני, אנטיה פולמר (Vollmer),²⁹ הטוענת שיש לראות בהתארגנות פוליטית סביב נושא ה"גירוש" עניין של שמירה על זכר החוויה – ואולם "לא במשמעות של השתתפות בסבל האחר, אלא במשמעות של חשבון פתוח". בשיח הגרמני החדש בנושא הקורבן, לא מדובר בהתמודדות עם הגורל הפרטי ועם סבלם של האנשים שנפגעו, אלא בניסיון להציג את הבריחה והגירוש כעוול שנגרם לקולקטיב הגרמני כולו. לא פרשנות העבר היא שעומדת כאן במרכז, אלא השאיפה ליצור ולעצב זהות קולקטיבית של קורבן, כפי שניסח זאת ההיסטוריון פטר שטיינבך:

כך, לא זו בלבד שהפרשנות של העבר הופכת לסלע מחלוקת, אלא שהיא יכולה גם להפוך ליעד של השפעה פוליטית בזירה הלאומית וגם בזו הבינלאומית – בין כדי להשפיע על תכנים מסוימים של זהות קולקטיבית, בין כדי להיאבק ביריב פוליטי תוך שימוש בטיעונים היסטוריים, ובין כדי להשתמש בכלים היסטוריים להצדיק דרישות בניגודי אינטרסים בינלאומיים.³⁰

הפיכתם של הסיפורים האינדיבידואליים של פליטים גרמנים יחידים למבטאים של נרטיב לאומי, אמורה אפוא לשכתב את ההקשר ההיסטורי של בריחה וגירוש. מצד אחד יש כאן התכחות לגורמים של הבריחה והיישוב מחדש; מצד אחר ובעת ובעונה אחת יש כאן ערעור על הלגיטימיות של תוצאותיהם, שכן הדה-לגיטימציה של הסדר החדש האנטי-פשיסטי באירופה, שהתקבל בוועידת פוטסדאם לאחר שבעלות הברית הביסו את המשטר הנאצי, אפשרית רק באמצעות פירוק ההיסטוריה למקרים שכביכול אין ביניהם קשר; רק כאשר הבריחה, הגירוש והיישוב מחדש של הגרמנים לא יופיעו עוד בהקשר של הנאציזם, יוכלו הגרמנים לקבל "פטור מוסרי" מהמניעים שהביאו לגירוש ולדרוש את ההכשר למעשה העוול הקיבוצי שנעשה להם – הגירוש. שהרי כל עוד משמר הזיכרון ההיסטורי את הבריחה והגירוש כתופעות שלא היו

28. Theodor W. Adorno, *Minima Morali: Reflections from Damaged Life* (Translated from the German by E.F.N, London, 1978), p. 25.

29. Antje Vollmer, "Tiefe Resignation: Interview" in: *Süddeutsche Zeitung*, 9 Februar 2002.

30. Peter Steinbach, "Geschichte und Politik: nicht nur ein wissenschaftliches Verhaeltnis", in: *Aus Politik und Zeitgeschichte: Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*, 6 Juli 2001, p. 7.

מתרחשות לולא המדיניות הפולקיסטית של הנאצים במזרח אירופה, ולולא רצח ההמונים של יהודי אירופה, אי אפשר לראות בגירוש הגרמנים ממזרח אירופה אירוע נפרד ומנותק מכל אלה, ולא ניתן לשפוט אותו מבחינה מוסרית, שלא לדבר על הבחינה המשפטית, רק לנוכח האלימות שהתלוותה אליו לעתים. כל זיכרון ציבורי של בריחה וגירוש בגרמניה יכול ביסודו להיות לגיטימי מן הבחינה ההיסטורית רק כשמציבים במרכז גורלות של פליטים יחידים, ובה בעת מדגישים את הצורך ההיסטורי ואת החוקיות המשפטית של יישוב מחדש של הגרמנים כתוצאה מן הנאצים. אלא שלא זו הכוונה בדה־קונטקסטואליזציה של הזיכרון – היינו בזיכרון המעוקר מן הקונטקסט שלו. אל העיקור הזה מקונטקסט חוברת דה־פולטיזציה של ההיסטוריה; ההיסטוריה הזו לא תוצג ותפורש עוד בהקשרים הסיבתיים שלה.

הנטייה להטפת מוסר, שהיא חלק אינהרנטי מהתהליך הזה – נטייה שמתגלה בצורה הברורה ביותר בכך שבצד הימני של המפה הפוליטית בגרמניה כמעט אין מדברים בצורה עניינית על הבריחה ועל היישוב מחדש של הגרמנים בלי להידרדר בתוך כך לשימוש במונחים המשקפים שיגעון גדלות – היא בהכרח גם חלק מאסטרטגיה פוליטית מודעת. שכן האסטרטגיה הזו, במובן של טיעון מעוקר־פוליטית על בסיס מדיניות מעוקרת־היסטורית, בונה את הציפיות שלה בדיוק באמצעות הפנייה שלה לרגש ולהכשר המוסרי.³¹

מדובר כאן בתהליך שסבינה מולר מתארת אותו כדה־קונקרטיזציה של העבר – הטפת מוסר שבמסגרתה אפשר להשוות הכול לכול, כי העובדות מסולפות עד אובדן כל מובן, מה שמביא בסופו של דבר גם לידי השוואה – ברמה המוסרית – של הפליטים והמגורשים לקורבנות השואה היהודיים.³² באמצעות רגרסיה רגשית מפשטים את המורכבות של המציאות ההיסטורית לפרגמנטים המייצגים למראית עין את התופעה בכללותה. כך נתפסת כל אנלוגיה באופן מילולי, שכן דוברי השיח על גירוש הגרמנים אינם מתייחסים כלל לנסיבות ההיסטוריות והפוליטיות של הגירוש בזיקה אל המדיניות הפולקיסטית הגרמנית שמוטטה את המדינות הסלאביות במרכז אירופה ובמזרחה, ואל הפשעים שבוצעו בחסות הכיבוש הגרמני בכל מזרח אירופה, ובתוך שיתופה של האוכלוסייה הגרמנית המקומית. במקום זאת הם מבחינים בין האירועים ההיסטוריים אך ורק על פי אמות המידה של "טוב" ו"רע", בלי להביא

31. כשמדברים או כותבים בחוגים פוליטיים ימניים בגרמניה על בריחה, גירוש ויישוב מחדש של הגרמנים בעקבות הנאציונל־סוציאליזם, עושים זאת רק לעתים נדירות בצורה עניינית, הולמת, ומובחנת־היסטורית. לרוב נעשה הדבר תוך שימוש בסופרלטיבים ומתוך זעזוע מוסרי עמוק. כך, למשל, מכנים את הגירוש "הפשע של המאה", ומדגישים שוב ושוב את הברוטאליות יוצאת הדופן, את האכזריות, את חוסר האנושיות ואפילו – כפי שנוהגות אגודות המגורשים ולצדן גם חוגים ניא־נאציים – מדברים על "שואת הגירוש". המונח הזה מנהיר מצד אחד את ההיפוך של פושע־קורבן ואת ההתחשבות ההיסטורית־רביזיוניסטית, ומצד אחר חושף גם את הטירוף הפתולוגי של מי שטוענים כי הגרמנים הם הקורבנות הגדולים ביותר של המאה העשרים.

32. Sabine Moller, *Die Entkonkretisierung der NS-Herrschaft in der Ära Kohl* (Hannover, 1998).

בחשבון את הקשריהם ואת המניעים הפוליטיים העומדים ביסודם. מהלך זה מומחש בצורה הטובה ביותר במחקר שנערך באחרונה על הדרך שבה השתמרו הנאציזם והשואה בזיכרון המשפחתי הגרמני.³³ המחקר הראה שילדים ונכדים של פושעים נאצים רואים בהורים ובסבים שלהם קורבנות; הם נוהגים כך משום שמצד אחד אין הם יודעים דבר על העבר הנאצי ועל השואה, ומצד אחר הם רואים בהוריהם ובסביהם קורבנות של מעקב, טרור, מלחמה, הפצות ומאסרים. כיוון שדור הילדים והנכדים של הפושעים הנאצים שופט את האחרונים מבחינה מוסרית, הרי ההורים והסבים שלהם עצמם נהפכים בעיניהם ללוחמים במשטר ולקורבנות הנאציזם. הסיבה לתגובה מסוג זה היא, בין השאר, אופן ההתעסקות בנאציזם, שמטופל בלי מודעות לממד ההיסטורי והפוליטי שלו. והרי יצירת מודעות כזו היתה חייבת לכלול, בראש ובראשונה, את העובדה שהמשטר הנאצי זכה לתמיכה רחבה בקרב האוכלוסייה הגרמנית – במיוחד בשטחי המזרח שהיו כבושים או מסופחים לגרמניה; את העובדה שהרוב המכריע של הגרמנים היו שותפים, מי באורח פעיל ומי באורח סביל, ברצח ההמונים של יהודי אירופה (בין במעשים כגון נישול, ביזה, הלשנות, הוצאה להורג בירייה, גירושים וכו'); בין בשתיקה ובאי התנגדות; בין בהפצה של עוינות אנטישמית וגזענית; בין בחיפוי על מעשי הפשע או בהפקת רווחים מעבודת הכפייה ומ"האריזציה"; ואת העובדה שאת המדיניות הפולקיסטית וההכחדה ניתן היה לבצע בצורה כה ברברית בזכות הקונצנזוס הרחב כל כך בין ההנהגה הנאצית לבין האוכלוסייה הגרמנית. באמצעות המורליזציה המוטעית והפרגמנטיזציה של ההיסטוריה, דוחקים יותר ויותר לשולים את המדיניות הפולקיסטית (Volkstum) ההיסטורית, על הרלוונטיות הממשית שלה, פוטרם אותה מבחינה מוסרית, ובכך פותחים פתח למימוש תפיסות לאומיות בהווה.³⁴

סיכום

מטרתו של הפולמוס המתנהל באחרונה על הבריחה, הגירוש והיישוב מחדש של הגרמנים, שהוא בראש ובראשונה תולדת הנאציזם, איננה – כפי שהראה זאת בצורה משכנעת אלפרד קרובוצה (Krovoza) – התמודדות עם הגורלות האישיים והטראומטיזציה של הפרטים, באופן

33. השו: Herald Welzer, Sabine Moller, Karoline Tschuggnall, "Opa war kein Nazi" – *Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis* (Frankfurt a.M., 2002) ראו גם: הרלד ולצר, "הרואיזציה מצטברת: הפיכת 'העומדים מנגד' ופושעים לגיבורים של ההתנגדות לנאציזם בשיח בין-דורי", בתוך יפעת וייס וגלעד מרגלית (עורכים), **זיכרון ושכחה: גרמניה והשואה** (תל אביב, 2005), עמ' 198-215.

34. השו: Samuel Salzborn, *Heimatrecht und Volkstumskampf: Aussenpolitische Konzepte der Vertiebenenverbände und ihre praktische Umsetzung: Mit einem Vorwort von Wolfgang Kreuzberger* (Hannover, 2001), pp. 144ff.

בלתי תלוי בקטגוריזציה של יחסי קורבן-רודף.³⁵ במרכזה של התמודדות כזו אמורים לעמוד קורבנות האלימות ומחולליה, ולא הערכה פוליטית או מוסרית, או הטלת אשמה, בעקבות חוויות אלימות. כך, כפי שהיטיבו לנסח זוג הפסיכולוגים אלכסנדר ומרגרטה מיצ'רליך (Mitscherlich) בספרם הנודע **אי היכולת להתאבל** (*Die Unfähigkeit zu trauern*), יכלה גם האוכלוסייה הגרמנית, כ"אוכלוסייה שנחשפה על יעדיה המטורפים ועל פשעיה האכזריים המוכחים", להתעסק מיד אחרי המלחמה אך ורק ב"עצמה".³⁶

העובדה שתומכי הנאציזם הסכימו לאמץ מִשְׁנָה שהבטיחה לגרמנים פריבילגיות מיוחדות, מִשְׁנָה שבמהלך השלטון הנאצי אפשרה ליחיד להקרין את האגרסיות שלו על בני האדם אחרים ובכך הפכה את תומכיה לתתי-אדם – עובדה זו לא עוררה אצל הרוב המכריע של הגרמנים תחושה של חרפה, למשל, אלא גירתה אותם להשמיע את התירוץ הילדותי ש"רק" צייתו לפיהרר. זה מסביר – כפי שמדגישים בני הזוג מיצ'רליך – את "הנטייה של גרמנים רבים לראות בעצמם בתום המלחמה קורבנות חפים מפשע. כל אחד ואחד חוֹנֶה את האכזבה שלו מן הנהייה אחר הגנה ומנהיגות; הוא הוסט מן הדרך, הוטעה, הופקר ובסופו של דבר גורש ובזוה, והרי כל מה שעשה היה לציית, וזו החובה הראשונה של האזרח..."³⁷ לא זו בלבד שגישה אינפנטילית זו "שוכחת" העובדות ההיסטוריות; היא גם מעוותת את יחסי הקורבן-פושע לטובתה שלה, ובכך מביאה להיפוך של היחס קורבן-פושע, שיש בו אמנם ביטוי של צער על מעשה ההרס וההכחדה, אבל צער שהוא בעצם על אובדן הזהות והמאוויים שלהם עצמם. אל ההתגוננות מפני האשמה וההתכחשות לעבר – שקיומן בסופה של מלחמת העולם השנייה מוכח – נלווה טיפוח טקסי של החפזת האישית ושל מעמד הקורבנות האישי. עד כה אמנם הניב הדבר בגרמניה הר גובה והולך, שאין להתעלם ממנו, של ספרים מדעיים, פוליטיים וספרותיים על נושאי הבריחה והגירוש, אך לא היתה שום חשיבה ביקורתית על הגורמים המודחקים לאותם בריחה וגירוש. את התופעה הזו מסבירים בטענה המגוחכת בדבר קיומו של טאבו חברתי, שאסר לדבר על הסבל הגרמני במלחמה ובגירוש שהתרחש בסופה ולאחר סיומה. היש צורך לגייס את מבקר הספרות החשוב, מרסל רייך-רניצקי (Reich) כעד אמין (רייך-רניצקי הוא ניצול גטו וארשה), שיעיד שכלל לא היה טאבו שכזה!³⁸ אם היה נושא אחד שבשום

35. Alfred Krowoza, "Die (west-)deutsche Gesellschaft nach dem Gewaltexzess von Zweitem Weltkrieg und Judenvernichtung", in: Loccumer Initiative kritischer Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftler (ed.), *Gewalt und Zivilisation in der bürgerlichen Gesellschaft* (Hannover, 2001), pp. 110ff.

36. Alexander Mitscherlich, Margarete Mitscherlich, *The Inability to Mourn: Principles of Collective Behavior* (Translated by Beveley R. Placzek, New York, 1975), p. 24.

37. שם, בעמ' 40.

38. Marcel Reich-Ranicki, "Die Berliner sollten lieber Kleist auffuehren!", Interview in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 19 Februar 2002.

נקודת זמן לא הוטל עליו איסור כלשהו, הריהו הבריחה והגירוש של גרמנים. לא זו בלבד שהנושא לא היה בגדר טאבו, כבר בשנות החמישים "דיברו עליו בכל מקום" והוא שימש כלי חשוב להציג את הגרמנים כ"אומה של קורבנות", כפי שמדגיש ההיסטוריון האמריקני רוברט מולר (Moeller),³⁹ וזאת בזמן שבשיח הציבורי מצאו לנכון לסייג את האחריות לשואה.⁴⁰ ברטוריקה של אגודות המגורשים היוו הגירושים לא רק "פשע נגד האנושות והפרת העקרונות האתיים הבסיסיים של הציוויליזציה"; בגלל הברוטאליות חסרת ההבחנה שלהם והיקפם האדיר, היו הגירושים דבר־מה גרוע עשרות מונים: "הפשע הקולקטיבי הגדול ביותר בהיסטוריה", שאת מעמד הקורבן שהקנה למגורשים אפשר להשוות לזה של ניצולי השואה היהודים.⁴¹ על נקודה זו, אפשר אפילו לומר, תוך הסתמכות על חוקר ארגוני המגורשים פרטי אהונן (Ahonen), שככל שהתחזק המיתוס שראה בגרמנים קורבן, כן התעצמה ההכחשה של האשמה ההיסטורית והאחריות הפוליטית של הגרמנים, וכי היה בכך משום ניסיון "לאזן את החשבון": בריחה וגירושים כנגד השואה.

"המרכז נגד גירושים" אמור להציב את הסבל של המגורשים במרכז הזיכרון. בתחושתם של הגרמנים כאומה של קורבנות אין כל חדש – כאמור, המיתוס הזה היה נפוץ בגרמניה כבר בשנות החמישים והשישים. עם זאת, בשיח המציג את הגרמנים במלחמת העולם כעם של קורבנות יש חידוש אחד: העוצמה והתוקפנות שבהן מושמעת טענה זו, בעיקר מפי אגודות המגורשים. חדש גם יישור הקו הבינלאומי, שכן התביעות המוסריות והפוליטיות, המופנות אל פולין ואל הרפובליקה הצ'כית, אמורות לקבל תוקף תחת המטרייה של זיכרון גלובלי כביכול של "מאה שנות גירוש". הטענה כי בעלות הברית טפלו על הגרמנים האשמה קולקטיבית בפשעי הנאציזם – האשמה שלא היתה קיימת כלל מצדן של בעלות הברית כעיקרון פוליטי בסיסי – מעומתת בתוך כך עם פרשנות היסטורית המובילה ישירות לטיפוחו של מיתוס של חפות קולקטיבית גרמנית מכל אשמה.⁴²

39. Robert G. Moeller, "Als der Krieg nach Deutschland kam", *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 8 Juni 2002; Robert G. Moeller, "Die Vertreibung aus dem Osten und westdeutsche Trauerarbeit", in: Brigitta Huhnke, Bjoern Krondorfer (eds.), *Das Vermächtnis annehmen: Kulturelle und Biographische Zugänge zum Holocaust – Beiträge aus den USA und Deutschland* (Giessen, 2002), pp. 113ff.

40. Samuel Salzborn, "Los Perpetradores de la Shoa: Sobre el desarrollo de la investigación acerca de los culpables en Alemania", *Nuestra Memoria*, 20 (2002).

41. Pertti Ahonen, *After the Expulsion: West Germany and Eastern Europe 1945-1990* (Oxford, 2003), p. 46.

42. Wolfgang Benz, "Kollektivschuld", in: Wolfgang Benz (ed.), *Legenden, Lügen, Vorurteile: Ein Wörterbuch zur Zeitgeschichte* (5thed., München, 1994), pp. 117ff.

האלמנט המכריע בהצגה המהופכת הזו של המציאות ההיסטורית הוא הקולקטיביזציה של גורלותיהם האישיים של הפליטים הגרמנים. תהליך זה מביא לידי הכללה לא קבילה של זיכרונות אינדיבידואליים של פליטים גרמנים, המתעלמת מן ההקשרים הפוליטיים לטובת ראייה מוסרנית של העבר. בהצגה הזו של העבר הגרמני, כסיפור של קורבנות גרמנית, אין בוודאי מקום לאלמנטים צורמים של זיכרון, כך שיש כאן התעלמות אפילו מן הרב-שלביות ההיסטורית של המהלך המוצג היום במושג-העל המכליל "גירוש", על כל הסתירות שבו, שכן "הגירוש" – כך הסיק כבר ההיסטוריון הנאצי תיאודור שידר (Schieder), שזמן קצר בלבד לאחר תום המלחמה הפך ברפובליקה הפדרלית לשמרן⁴³ – היה מורכב מארבעה שלבים היסטוריים, שונים עד מאוד באופיים, אבל גם חופפים חלקית: פינוי, בריחה, עקירה/גירוש והגליה/יישוב מחדש, עם משתנים מתחלפים תדיר (שחקנים, מצב חוקי, מיקרו-קונטקסטים מקומיים וזמניים וכו').

הדבר חשוב מבחינת השיח על אופן הצגתם של בריחה וגירוש, כיוון שבבחירה של מושג מכליל, כלומר מושג-על, שאמור לתאר ולשכתב תהליך היסטורי ממושך, מדובר בכללי/במשותף – ומה שחשוב יותר – במה שניתן להכללה. וכאן, באמצעות השימוש במושג "גירוש" כמושג-על, מוצג לשוניית משהו שמבחינה היסטורית אינו ניתן כלל להכללה כזו. אותו רכיב בתהליך, שהוגדר כגירוש, הציג רק חלק קטן מהמהלך בכללותו. שידר מתאר את השלב הראשון, הפינוי באמצעות יחידות צבא גרמניות, כ"ביטוי לאלימות ממוטטת מצד המדינה, שאין מאחוריה סמכות יסודית יותר". אחרי השלב הבא, הבריחה, בא שלב קצר של "עקירות פרועות" שבתום המלחמה, קודם לוועידת פוטסדאם, שימש בכמה אזורים ליצירת "עובדות מוגמרות לפני ההחלטות של הפוליטיקה הגבוהה" בעניין גבולות והעתקת אוכלוסין. השלב האחרון היה השלב של "הגליה מאורגנת על פי החלטות פוטסדאם". פינוי – בריחה – עקירה (גירוש) – הגליה (יישוב מחדש): הגירוש עצמו היה אפוא רק שלב אחד לצד שלבים אחרים.

במבט ראשון אפשר לחשוב שההערכה של האבחנות המושגיות האלה והמשמעות של הפרטים הטרימינולוגיים הן עניין קטנוני, אלא שהסיבה לדקדקנות הזו היא אחרת: המושג "גירוש" התאזרח בשיח הציבורי בגרמניה כ"מושג-על", ונעשה חלק מן השפה. בתום מלחמת העולם השנייה הוא אף הוחדר בצורה מודעת: לא מתוך בורות, שכן המחקר ההיסטורי הגיע מוקדם מאוד לחלוקה הנזכרת לעיל לארבעה שלבים וידע להבחין ביניהם, אלא מתוך תועלתנות פוליטית ומודעות מלאה. היה כדאי לדבר על "גירוש" כדי להדגיש את מעמד הקורבן, וכדי להציג את עצמך כקורבן של הפעולות תלויות-המלחמה של מעצמות בעלות הברית והארצות התומכות בהן.⁴⁴ המושג הוחדר אפוא לשיח הציבורי, בסמוך לסופה של מלחמת

43. Theodor Schieder, "Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten als wissenschaftliches Problem", in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 1 (1960), pp. 10f.

44. השו: Karin Boeke, "Flüchtlinge und Vertriebene zwischen dem Recht auf die alte Heimat und der Eingliederung in die neue Heimat: Leitvokabeln der Flüchtlingspolitik", in: Karin

העולם השנייה, מתוך מטרה להשיג לגיטימציה מוסרית לפעילות המכוונת להשגת התביעות העצמיות, ודחק החוצה את המונחים שהיו מקובלים עד אז בשפה המדוברת: יישוב מחדש, הגירה ובריחה. "המילה והמושג 'מגורשים'" – נאמר בחיבור הבסיסי מ-1959, **המגורשים במערב גרמניה** (*Die Vertriebenen in Westdeutschland*) – "מביאים בחשבון את העוול של הגירוש". התבטאות זו מעניקה "כבוד שאינו עולה מן הכינוי פליט". כך כדאי להבין גם את "המונח המשפטי הגרמני 'מגורש': כ"מחאה מתמדת על העוול של הגירוש".⁴⁵ זוהי הסיבה לכך שהכינויים "פליט" ו"מתיישב-מחדש" נדחו כמושגי-על: ההתיישבות-מחדש היתה צריכה להיתפס כעוול שנחווה בצורה סבילה, ואת כל מה שהצביע על אשמה עצמית או על השתתפות פעילה היה כדאי להדיח מן הזיכרון. הכוונה בכך היתה – כפי שאפשר לומר כשמסתכלים ב"מרכז נגד גירושים" המתוכנן – להחדיר תחילה במונחים את מה שמוחדר כיום בכלים פוליטיים והיסטוריים מחייבים.

הדרישה לנהל פולמוס מדעי על המושג המכליל "גירוש" אינה מערערת בשום פנים ואופן על העובדות ההיסטוריות; היא שואפת להגיע, באמצעות האינטרפרטציה שלה, לדיוק מושגי. המושג **הגליה**, שבו השתמש שידר בתחילה כדי לתאר שלב אחד, יכול לשמש מונח מדעי מתקבל על הדעת להצגת המהלך כולו. זאת משום שהוא כולל מצד אחד את הרכיב של אילוץ, וכך נותרת השאלה, אם התרחש הדבר תוך ציות מראש (כמו **בבריחה**), או תוך אלימות פיזית ממשית (**עקירה פראית**), פתוחה מבחינה לשונית. מצד אחר, אין בו היסוד של הטפת מוסר שקיים ב**גירוש**, או – בצורה רופפת יותר ובתנאים שונים – במושג **יישוב מחדש**, ובכל זאת יש בו רמזים סמנטיים לכך שהיו סיבות היסטוריות ופוליטיות המנמקות את המהלך הזה, וכן שיש לו גם בסיס משפטי (בינלאומי). מושג סביר אחר, שאפשר שיהיה סטרילי מדי בשל האופי הטכני-משפטי שלו, הוא **טרנספר של אוכלוסין**. המושג הזה, שלא כמו המושג הגליה, מדגיש יותר את ההיבטים הפוליטיים הקשורים בהגירה, ולכן יצביע במרומז על סכסוכים פוטנציאליים הטמונים בתהליך הטרנספר.

עד כה לא היתה בגרמניה התמודדות מדעית רצינית עם המושג "גירוש"; אפשר לסווג אותו כמושג שנעשה בו שימוש מתוך מודעות פוליטית, ואשר בסופו של דבר עוגן בצורה משפטית מחייבת בסעיף 116 לחוקת גרמניה הפדרלית (1949), ואחר כך גם בפסקה 1 לחוק המגורשים של גרמניה הפדרלית (1953).

Boeke, Frank Liedtke, Martin Wengeler, *Politische Leitvokabeln in der Adenauer-Ära* (Berlin-New York, 1996), pp. 131ff.

45. Heinrich Rogge, "Vertreibung und Eingliederung im Spiegel des Rechts", in: Eugen Lemberg, Friedrich Edding (eds.), *Die Vertriebenen in Westdeutschland: Ihre Eingliederung und ihr Einfluss auf Gesellschaft, Wirtschaft, Politik und Geistesleben* (3 Vols.) (Vol. 1, Kiel, 1959), p. 190.

אפילו בקרב מי שתמכו בהחדרת המושג לשימוש, בבחירת מושג זה לא היה מדובר בראש ובראשונה באנשים שחוו אותו ובבעיותיהם; זאת אנו למדים מן העובדה שתיאודור שידר – שהיה אחראי להוצאה לאור של *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*,⁴⁶ עבודה רבת-כרכים ועתירת עמודים⁴⁷ – הכין על פי בקשת המשרד לענייני מגורשים של גרמניה הפדרלית דוח על "המכלול של אוסף המסמכים", בלי "שראה אפילו דיווח אחד של יגד מתקופת הגירוש בסוף מלחמת העולם השנייה".⁴⁸ שידר אמנם התמצא היטב בנושא והיתה לו היכולת המתודולוגית, ובכל זאת צורת טיפול זו בחומר מלמדת על הגרעין הפוליטי: הפשטה של הגורל האינדיבידואלי בלי להכירו. בכך היה מדע ההיסטוריה אמור לא רק "לפעול, כמו קודם, להענקת משמעות לאומית" ובה-בעת "לתמוך ולתת לגיטימציה מדעית ליעדי מדיניות החוץ של המדינה" – כפי שכותב ההיסטוריון מתיאס בר (Beer).⁴⁹ רצף אירועים זה מבטא גם תהליך טיפול שאמור להכשיר את ההיסטוריה. לא מדובר – כפי שטוען ההיסטוריון ארנולד סיווטק (Sywottek)⁵⁰ – ב"בחינה ישירה של המקרה היחיד", אלא בדיוק להפך, בניסיון לנטרל את האינדיבידואליות של המקרה היחיד, ולהציג בדרך זו בעיה היסטורית לפני שהתנהל למעשה פולמוס מדעי בדבר האפשרות להכליל ולאפיין על סמך המקרה היחיד. המטרה של הצגת הגרמנים כקורבנות אינה הבהרה של המציאות ההיסטורית, אלא עיצוב של זהות קולקטיבית מסוימת.

לפיכך, המטרה של הקמת "מרכז נגד גירושים" ברוח אגודות המגורשים היא הכול, רק לא חקר ההיסטוריה, הנחוץ ביותר כבר מזמן. חקר זה כדאי לו שיכלול, כמובן, גם התמודדות

46. תיעוד של הגירוש של הגרמנים ממזרח אירופה וממרכזה – הערת המתרגם.

47. Mathias Beer, "Im Spannungsfeld von Politik und Zeitgeschichte: Das Grossforschungsprojekt 'Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa'", in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 3 (1998), pp. 345ff; Mathias Beer, "Die Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa: Hintergründe – Entstehung – Ergebnis – Wirkung", in: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 2 (1999), pp. 99ff.

48. Mathias Beer, "Der 'Neuanfang' der Zeitgeschichte nach 1945: Zum Verhaeltnis von nationalsozialistischer Umsiedlung und Vernichtungspolitik und der Vertreibung der Deutschen aus Ostmitteleuropa", in: Winfried Schulze/Otto Gerhard Oexle (eds.), *Deutsche Historiker im Nationalsozialismus* (Frankfurt a.M., 1999), p. 281.

49. Beer, "Der 'Neuanfang' der Zeitgeschichte nach 1945", p. 282.

50. Arnold Sywottek, "'Umsiedlung' und 'Räumung', 'Flucht' und 'Ausweisung': Bemerkungen zur deutschen Flüchtlingsgeschichte", in: Rainer Schulze, Doris von der Brölie-Lewien, Helga Grebing (eds.), *Flüchlinge und Vertriebene in der westdeutschen Nachkriegsgeschichte: Bilanzierung der Forschung und Perespektiven fuer die künftige Forschungsarbeit* (Hildesheim, 1987), p. 72.

עם הפשע שהתרחש בעת הבריחה והגירוש – גם אם ואולי דווקא משום שזהו אחד מאותם נושאים בהיסטוריה הגרמנית בת זמננו שנחקרו בצורה המקיפה ביותר. אלא שזה בדיוק מה שלא נעשה בשיח הקורבנות הגרמנית החדש: לא מתרחשת בו חשיבה ביקורתית על העבר, שבה מאמצים את האמירה המפורסמת של תיאודור אדורנו – "חוקרים ברצינות את העבר, מפרקים את מהלכו בדעה צלולה";⁵¹ תחת זאת, מחזירים על כנה את "ההליכה הזקופה", כפי שחוגי הימין הקיצוני (ובהם גם שמרנים) בגרמניה מכנים בלשון נקייה את ההתנתקות הקטגורית מן העבר הגרמני.

תרגם מגרמנית: דויד אייכנראנד

הערת המערכת: את מאמרו של מיכאל וילדט במאסף כ' תרגם דויד אייכנראנד. אנו מתנצלים על הטעות שנפלה בשמו של המתרגם.

Theodor W. Adorno, "The meaning of Working Through the Past", in: Theodor W. Adorno, 51. *Critical Models: Interventions and Catchwords* (Translated and with a Preface by Henry W. Pickford, New York, 1998), p. 89.